

ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ «ΑΝΤΙΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ» ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΥ

Δημήτρης Καλτσώνης
Λέκτορας Γενικού Τμήματος Δικαίου
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Η κρίση του κοινοβουλευτισμού δεν είναι καινούργιο φαινόμενο.¹ Εμφανίστηκε μαζί με τη δυναμική είσοδο στο ιστορικό προσκήνιο της εργατικής τάξης, μόλις το Κοινοβούλιο έπαψε να είναι χώρος συγκέντρωσης, συζήτησης και αποφάσεων αποκλειστικά των εκπροσώπων της κυρίαρχης τάξης.² Ο κίνδυνος για το αστικό κράτος που σήμανε η παρουσία της εργατικής τάξης στο πολιτικό προσκήνιο οδήγησε στη συρρίκνωση των εξουσιών του Κοινοβουλίου και στη μετατόπιση του πραγματικού κέντρου εξουσίας προς την εκτελεστική λειτουργία, τον κρατικό γραφειοκρατικό μηχανισμό και άτυπες και αδιαφανείς δομές.³ Το φαινόμενο είχε ήδη επισημανθεί από τον Marx στα μέσα του 19ου αιώνα. Η τάση αυτή ενισχύθηκε με το πέρασμα στο στάδιο του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού, ενώ στις μέρες μας παρατηρείται μεταφορά εξουσιών προς διακρατικά κέντρα εξουσίας, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση.

1. Βλ. M. Miaille, *Το κράτος του δικαίου*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 135 κ.ε., και N. Πουλαντζάς, *Το κράτος – η εξουσία – ο σοσιαλισμός*, Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σελ. 312 κ.ε.

2. Βλ. R. Kühnl, *Μορφές αστικής κυριαρχίας (φιλελευθερισμός – φασισμός)*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 55 κ.ε., 65 κ.ε.

3. Βλ. K. Μαρξ, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λονδοβίκου Βοναπάρτη*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1987, σσ. 69-70, όπου σημειώνει πως «η γαλλική αστική τάξη ήταν, απ' αυτή την ταξική της θέση, αναγκασμένη από τη μια μεριά να εκμηδενίζει τους όρους της ζωής κάθε κοινοβουλευτικής εξουσίας».

Η κρίση του κοινοβουλευτισμού εκφράστηκε με την αποδυνάμωση του ρόλου του Κοινοβουλίου στη λήψη των αποφάσεων και με την κρίση νομιμοποίησης, δηλαδή με τη δομική, ορθότερα ταξική, απόσταση που χωρίζει σημαντικά τμήματα της κοινωνίας από τους αντιπροσώπους που συγκροτούν το Κοινοβούλιο.⁴ Η παρακμή του Κοινοβουλίου αντανακλάται, επίσης, στο δίκαιο. Η κρίση του νόμου, η μετατόπιση από τον τυπικό νόμο στον ουσιαστικό,⁵ τα φαινόμενα ανενέργειας του νόμου αποτελούν την έκφραση της κρίσης του κοινοβουλευτισμού στο νομικό εποικοδόμημα.⁶

Ο «πόλεμος ενάντια στην τρομοκρατία», που επίσημα εγκαινιάστηκε στις 11 Σεπτεμβρίου 2001, αλλά που στην πραγματικότητα είχε αρχίσει αρκετά χρόνια νωρίτερα, προσθέτει νέους παράγοντες που οξύνουν την κρίση του κοινοβουλευτισμού. Αυτό γίνεται με τρεις κυρίως τρόπους.

1. Περαιτέρω περιορισμός της ελεύθερης έκφρασης

Ο πρώτος συγκροτείται από μια σειρά αντιτρομοκρατικές νομικές ρυθμίσεις και άλλα μέτρα που μεγαλώνουν την απόσταση ανάμεσα στους αντιπροσωπευόμενους και στους αντιπροσώπους, βαθαίνοντας την κρίση του αστικού αντιπροσωπευτικού συστήματος.

Η αντιπροσωπευτική, κοινοβουλευτική δημοκρατία βασίζεται στη, θεωρητικά τουλάχιστον, ελεύθερη διαμόρφωση της βούλησης και στην ελεύθερη έκφραση του εκλογικού σώματος. Βέβαια, μια σειρά σοβαροί, κοινωνικοί, οικονομικοί και πολιτικοί παράγοντες φαλκιδεύουν αυτή την ελευθερία ή, για την ακρίβεια, την

4. Βλ. Π. Καλογεράτος, *Έρευνα πάνω στην κρίση των κοινοβουλίων*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα/Κομοτηνή 1994, σσ. 99 επ., 119 επ., και Ν. Καλτσόγια-Τουρναβίτη, «Η Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή και το έργο της. Συμβολή στη μελέτη της συνταγματικής ηγεσίας», στον τόμο *Σύνταγμα – Ελληνική Πολιτεία – Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία. Αφιέρωμα στον Δημήτρη Θ. Τσάτσο*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα/Κομοτηνή 2004, σσ. 261-262.

5. Βλ. Π. Καρκατσούλης, «Η προϊούσα έκπτωση της νομοθετικής λειτουργίας στην Ελλάδα», στο Ξ. Κοντιάδης – Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), *Κρίση του ελληνικού πολιτικού συστήματος*, Παπαζήσης, Αθήνα 2008, σσ. 169 επ., και Θ. Κ. Παπαχρίστου, «Πόσο αντέχει ακόμη η πυραμίδα;», *Δίκαιο και Κοινωνία στον 21ο Αιώνα*, 9, 2005, σελ. 13 κ.ε.

6. Βλ. Δ. Καλτσώνης, *Κράτος και ανενέργεια του νόμου*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα/Κομοτηνή 1998, και Δ. Μέλισσας, «Η μη εφαρμογή του νόμου (μορφή κρίσης της πολιτικής;)», στο Κοντιάδης & Ανθόπουλος, *ό.π.*, σσ. 157 κ.ε.

καθιστούν ταξική: υπαρκτή για την κυρίαρχη τάξη και τα ευπορότερα κοινωνικά στρώματα, φενάκη για την εργατική τάξη και τα φτωχότερα λαϊκά στρώματα.⁷

Ο «πόλεμος κατά της τρομοκρατίας» έρχεται να προσθέσει νέα στοιχεία που παρεμποδίζουν ακόμη περισσότερο, και θεσμικά, την ελεύθερη διάδοση και διαπάλη των ιδεών και, κατά συνέπεια, την ελεύθερη έκφραση της βούλησης του εκλογικού σώματος.

Το δραστικότερο μέσο με το οποίο επιτυγχάνεται αυτό είναι η ποινικοποίηση του φρονήματος. Στη χώρα μας η αντιτρομοκρατική νομοθεσία εισήγαγε στοιχεία ποινικοποίησης του φρονήματος, πέρα από εκείνα που ήδη υπήρχαν στον ποινικό κώδικα.⁸ Αυτό έγινε ιδίως με το ν. 2928/2001 και πιο έντονα με το ν. 3251/2004.⁹

Οι εξελίξεις δεν σταματούν εκεί. Η προετοιμαζόμενη απόφαση-πλαίσιο της ΕΕ «σχετικά με την τροποποίηση της απόφασης-πλαίσιο 2002/475/ΔΕΥ για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας» ανοίγει ακόμη περισσότερο το πεδίο δίωξης των ιδεών. Έχει προηγηθεί η πολιτική προετοιμασία και οι σχετικές πολιτικές αποφάσεις που έθεταν νέα καθήκοντα στον αντιτρομοκρατικό αγώνα και, συγκεκριμένα, τη δίωξη των ριζοσπαστικών ιδεών που οδηγούν στην τρομοκρατία.

Η απόφαση-πλαίσιο υποχρεώνει τα κράτη-μέλη να προβούν στις απαραίτητες αλλαγές στην ποινική νομοθεσία τους προκειμένου να θεωρείται τρομοκρατικό αδίκημα και να τιμωρείται αναλόγως «η δημόσια πρόκληση για τέλεση τρομοκρατικού εγκλήματος», όπου «δημόσια πρόκληση» θεωρείται «η διάδοση ή με οποιονδήποτε τρόπο διάθεση ενός μηνύματος προς το κοινό με πρόθεση την υποκίνηση σε τέλεση» ενός από τα τρομοκρατικά αδικήματα που περιγράφονται στην απόφαση πλαίσιο του 2002.¹⁰

Ανάλογες νομοθετικές επιλογές προηγήθηκαν στις ΗΠΑ. Σύμφωνα με το άρθρο 899Α του «Νόμου για την πρόληψη της βίαιης ριζοσπαστικοποίησης και της εγχώριας τρομοκρατίας», που ψηφίστηκε το 2007, «βίαιη ριζοσπαστικοποίηση σημαίνει τη διαδικασία υιοθέτησης ή προώθησης συστήματος εξτρεμιστικών πεποιθήσεων με σκοπό τη διευκόλυνση της βίας που βασίζεται σε ιδεολογικές αιτίες», ενώ «βία που βασίζεται σε ιδεολογικές αιτίες σημαίνει τη χρήση, το σχε-

7. Βλ. συνοπτικά Γ. Ρούσης, *Ο Μαργξ γεννήθηκε νωρίς*, Γκοβόστis, Αθήνα 2008, σελ. 223 κ.ε.

8. Βλ. Ι. Μανωλεδάκης, *Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του ποινικού δικαίου*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 31-33, 37, 195-197, και Ι. Μανωλεδάκης, *Προσβολές κατά της πολιτειακής εξουσίας* (άρθρα 167-182 ΠΚ), Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 371 κ.ε.

9. Βλ. Ε. Συμεωνίδου-Κασιανίδου, *Οργανωμένο έγκλημα και τρομοκρατία*, Σάκκουλας, Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 36 κ.ε.

10. Βλ. αναλυτικότερα Δ. Καλτσώνης, «Η ποινικοποίηση των ιδεών στη σύγχρονη αστική δημοκρατία», *Οντοπία*, τ. 81, 2008, σσ. 49-62.

διασμό χρήσης, την απειλή χρήσης δύναμης ή βίας από μια ομάδα ή πρόσωπο για να προωθήσει τις πολιτικές, θρησκευτικές ή κοινωνικές πεποιθήσεις του προσώπου ή της ομάδας». Είναι προφανές ότι ο ορισμός είναι κάτι περισσότερο από ευρύς, αφού περιλαμβάνει μέχρι το σχεδιασμό και την απειλή χρήσης δύναμης (και όχι μόνο βίας) με σκοπό την προώθηση των πολιτικών ακόμη και κοινωνικών αντιλήψεων ενός προσώπου.

Η ιδεολογική λειτουργία τέτοιων νομοθετημάτων, και όχι μόνο η εφαρμογή τους, θα συμβάλει στη δημιουργία κλίματος εκφοβισμού και περιορισμού των ριζοσπαστικών ιδεών, των πολιτικών και ιδεολογικών αντιλήψεων που αμφισβητούν, λιγότερο ή περισσότερο ολοκληρωμένα, το υπάρχον κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό σύστημα. Με τον τρόπο αυτόν φαλιδιεύεται περισσότερο σε σχέση με το παρελθόν η ελευθερία έκφρασης και ο σχηματισμός της βούλησης του εκλογικού σώματος. Υπονομεύεται δηλαδή παραπέρα η σχέση αντιπροσώπου και αντιπροσωπευομένου. Θίγεται με αυτή την έννοια ο κοινοβουλευτισμός.

2. Αποδυνάμωση των εξουσιών του Κοινοβουλίου

Ο δεύτερος τρόπος με τον οποίο ο αντιτρομοκρατικός αγώνας συμβάλλει και οξύνει την κρίση του κοινοβουλευτισμού είναι ότι αποδυναμώνει ακόμη παραπέρα το Κοινοβούλιο ως κέντρο εξουσίας και αποφάσεων.

Στο βαθμό που ο αντιτρομοκρατικός αγώνας συνίσταται σε πραγματική στρατιωτική επιχείρηση και επέμβαση, παρατηρείται μετατόπιση του κέντρου βάρους στην εκτελεστική εξουσία και στην κρατική γραφειοκρατία (ιδιαίτερα στο καταστατικό τμήμα της), όπως παρατηρείται ιστορικά ότι συνέβη σε κάθε πόλεμο. Έτσι έγινε με την περίπτωση της ενεργοποίησης του άρθρου 5 του καταστατικού του ΝΑΤΟ ή με την περίπτωση της εισβολής στο Ιράκ και στο Αφγανιστάν.¹¹ Τουλάχιστον στις ΗΠΑ, που διαδραμάτισαν τον κύριο ρόλο στην πολεμική προσπάθεια, η ενίσχυση του προέδρου με έκτακτες εξουσίες υπήρξε χαρακτηριστική.¹²

11. Βλ. Γ. Κατρούγκαλος, «Η 11η Σεπτεμβρίου: δίκαιο και ιδεολογία», στο Α. Μανιτάκης – Α. Τάκης (επιμ.), *Τρομοκρατία και δικαιώματα*, Σαββάλας, Αθήνα 2004, σελ. 213 κ.ε.

12. Βλ. ενδεικτικά C. A. Bradley – J. L. Goldsmith, «Congressional Authorization and the War on Terrorism», *Harvard Law Review*, May 2005, τ. 118, σελ. 2047 κ.ε., και M. Tushnet, «Controlling Executive Power in the War on Terrorism», *Harvard Law Review*, June 2005, τ. 118, σελ. 2673 κ.ε.

Η αποδυνάμωση του Κοινοβουλίου γίνεται επίσης μέσω της ενίσχυσης των κατασταλτικών μηχανισμών. Η ενίσχυση του δυναμικού, των μέσων, αλλά κυρίως των νόμιμων δυνατοτήτων δράσης των κατασταλτικών μηχανισμών αυξάνει τη διακριτική τους ευχέρεια, επιφέρει στην πράξη ακόμη μεγαλύτερη μετατόπιση εξουσίας σε αυτούς και στην εκτελεστική λειτουργία η οποία προΐσταται των μηχανισμών αυτών.¹³

Έξι κομβικά παραδείγματα

A. Η εγκαθίδρυση του καθεστώτος του υπόπτου με τη δημιουργία των αντίστοιχων υποδομών ηλεκτρονικής καταγραφής, όπως προβλέφθηκαν και λειτουργούν ήδη από τη Συνθήκη Σένγκεν, την EUROPOL, την αντιτρομοκρατική νομοθεσία κ.ά., παρέχει ευρύτατη ευχέρεια στην εκτελεστική εξουσία και στους μηχανισμούς που υπόκεινται σε αυτήν.

B. Τα συστήματα κατόπτευσης δημόσιων χώρων δημιουργούν επίσης ένα πεδίο όπου οι κατασταλτικοί μηχανισμοί και η εκτελεστική λειτουργία δρουν χωρίς δυνατότητα πραγματικού ελέγχου.

Γ. Το απόρρητο των επικοινωνιών. Το Κοινοβούλιο με τη σχετική νομοθεσία παρέχει τέτοιας έκτασης δυνατότητες στις διωκτικές αρχές ώστε πρακτικά καθίσταται δύσκολος ο κοινοβουλευτικός έλεγχος. Κορυφαία απόδειξη η υπόθεση παρακολούθησης των τηλεφώνων του πρωθυπουργού και υπουργών που τέθηκε στο αρχείο. Η Αρχή Διασφάλισης Απορρήτου Επικοινωνιών παρέμεινε πλήρως αφοπλισμένη, αφού ούτε η σχετική νομοθεσία ούτε η υποδομή που διαθέτει της παρέχουν πραγματικές ελεγκτικές δυνατότητες. Το αποτέλεσμα είναι να αυξάνεται ο αριθμός της νόμιμης άρσης του απορρήτου για λόγους εθνικής ασφάλειας (έννοιας προφανώς αόριστης), αλλά και οι παράνομες παρακολουθήσεις των επικοινωνιών.¹⁴

Δ. Ο νέος νόμος περί ΕΥΠ (ν. 3649/2008), ο οποίος στη θέση της ήδη εξαιρετικά αόριστης έννοιας της «εθνικής ασφάλειας» που περιλάμβανε ο προηγούμενος νόμος, την οποία υπηρετεί η ΕΥΠ με τη συλλογή πληροφοριών, θέτει τώρα την προστασία και «προώθηση των πολιτικών, οικονομικών, στρατιωτικών

13. Βλ. διεξοδικότερα Δ. Καλτσώνης, «Η κατασταλτική λειτουργία του κράτους στην ΕΕ και η τρομοκρατία», εισήγηση στην Επιστημονική Διημερίδα (29/2-1/3/2008) του Γενικού Τμήματος Δικαίου του Παντείου Πανεπιστημίου με θέμα «Ελευθερίες - Δικαιώματα - Ασφάλεια στην Ευρωπαϊκή Ένωση», στον υπό δημοσίευση τόμο των *Πρακτικών* της διημερίδας.

14. Βλ. την έκθεση του 2007 της ΑΔΑΕ στο www.adae.gr.

και εν γένει εθνικών στρατηγικών συμφερόντων της Χώρας» (εδ. α του άρθρου 2 §1), την «πρόληψη και αντιμετώπιση δραστηριοτήτων που συνιστούν απειλή» ακόμη και κατά «του εθνικού πλούτου της Χώρας» (εδ. β), την «πρόληψη και αντιμετώπιση δραστηριοτήτων τρομοκρατικών οργανώσεων καθώς και άλλων ομάδων οργανωμένου εγκλήματος» (εδ. γ).

Ε. Στην ίδια κατεύθυνση διοχέτευσης της εξουσίας από το Κοινοβούλιο προς την εκτελεστική εξουσία λειτουργεί και το φαινόμενο των αόριστων ποινικών νόμων και των αστυνομικών εξουσιών που παρέχονται μέσω των ειδικών ανακριτικών πράξεων για τα τρομοκρατικά εγκλήματα (αστυνομική διεύθυνση, παρακολούθηση επικοινωνιών κ.ά.).¹⁵

ΣΤ. Η τάση ανάληψης από τις ένοπλες δυνάμεις καθηκόντων τήρησης της δημοσίας τάξης.¹⁶ Τούτο επιτυγχάνεται με νομοθετικές αλλαγές, όπως στην Ιταλία, την Ελλάδα, τη Γερμανία, την Αυστραλία, τις ΗΠΑ. Υφίσταται όμως, παράλληλα, και μια *de facto* προετοιμασία των ενόπλων δυνάμεων για την άσκηση τέτοιων καθηκόντων και την αντιμετώπιση των λεγόμενων «ασύμμετρων απειλών», όπως συμβαίνει συντονισμένα και σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης.

3. Ενίσχυση των διακρατικών οργανισμών

Η εντατικοποίηση της συνεργασίας των κρατών στον πόλεμο ενάντια στην τρομοκρατία επιφέρει ακόμη περαιτέρω μεταφορά εξουσιών σε όφελος διακρατικών οργανισμών σε βάρος των εξουσιών του Κοινοβουλίου. Ανεξάρτητα από τη νομική μορφή που κάθε φορά χρησιμοποιείται¹⁷ για την υλοποίηση, για παράδειγμα, του Χώρου Ελευθερίας Ασφάλειας και Δικαιοσύνης στην ΕΕ,¹⁸ το γεγονός είναι ότι ο κοινός αγώνας ενάντια στην τρομοκρατία εντείνει το ήδη υπάρχον φαινόμενο μεταφοράς εξουσιών σε διακρατικά όργανα.¹⁹ Το Κοινοβούλιο μετατρέπεται

15. Βλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *ό.π.*, σσ. 130 κ.ε., 152 κ.ε.

16. Βλ. J.-S. Mongrenier, «L'Armée britannique, projection de puissance et géopolitique euratlantique», *Hérodote*, τ. 116, 2005, www.univ-paris8.fr/geopo/herodote_site, και E.-J. Duval, «Aspects de la professionnalisation des armées», *Défense Nationale*, mars 1998, σελ. 95 κ.ε.

17. Βλ. Μ. Καϊάφα-Γκιμπάντι, *Το ποινικό δίκαιο στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 3 κ.ε., 43 κ.ε., 83-85.

18. Βλ. Π. Κ. Ιωακειμίδης, *Η Συνθήκη της Λισσαβώνας*, Θεμέλιο, Αθήνα 2008, σελ. 119 κ.ε.

19. Βλ. Καρκατσούλης, *ό.π.*, σσ. 177-180.

ολοένα και περισσότερο σε μηχανισμό επικύρωσης ειλημμένων αποφάσεων. «Τις απώλειες υφίστανται τα Κοινοβούλια και τα κέρδη οι Κυβερνήσεις, οι οποίες και στις ενωσιακές διαδικασίες και ρυθμίσεις έχουν τον πρώτο ρόλο».²⁰

Άλλοτε η μεταφορά εξουσίας γίνεται ακόμη και με χρήση παράνομων και αντισυνταγματικών μέσων. Χαρακτηριστικό, αλλά όχι μοναδικό, είναι το πρόσφατο παράδειγμα της EUROJUST και των «κοινών ομάδων έρευνας». Όπως καταγγέλθηκε κατά τη συζήτηση του ν. 3663/2008 στη Βουλή, τόσο η EUROJUST όσο και οι «κοινές ομάδες έρευνας» ανέπτυσαν δραστηριότητες πέντε τουλάχιστον χρόνια πριν ψηφιστεί ο νόμος. Ένα άλλο παράδειγμα είναι η λειτουργία του «Κέντρου Επιχειρησιακής Εκπαίδευσης Ναυτικής Αποτροπής του ΝΑΤΟ», το οποίο λειτουργούσε έναν τουλάχιστον χρόνο πριν κυρωθεί με νόμο στη Βουλή η σχετική σύμβαση.

Πολλές φορές μάλιστα το Κοινοβούλιο δεν ενημερώνεται για σημαντικές αποφάσεις, όπως είναι, για παράδειγμα, οι συμβάσεις της ΕΕ με τις ΗΠΑ για την έκδοση και την αμοιβαία δικαστική συνδρομή.²¹ Μόνο μετά από κοινοβουλευτικό έλεγχο της αντιπολίτευσης, στο πλαίσιο των επίκαιρων ερωτήσεων, ενδέχεται να υπάρξει ένας σύντομος διάλογος τριών λεπτών της ώρας περίπου, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στον Κανονισμό της Βουλής.

4. Σε αναζήτηση ιστορικής αναλογίας

Η περίοδος μετά το 1990 λοιπόν, με αιχμή τον «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας», αποτελεί μια περίοδο κατά την οποία θεσμοθετούνται ουσιαστικά ρήγματα στον κοινοβουλευτισμό και στις ελευθερίες.

Αυτό δεν σημαίνει ότι πρωτύτερα η κατάσταση ήταν ειδυλλιακή. Αντίθετα, η μετατόπιση της εξουσίας από το Κοινοβούλιο στην εκτελεστική εξουσία και στην κρατική και υπερεθνική γραφειοκρατία ήταν παρούσα και ισχυρή σε όλη την

20. Βλ. Α. Ψαρούδα-Μπενάκη, «Προς ένα “Ευρωπαϊκό” Ποινικό Δίκαιο;», *Ποινικά Χρονικά*, ΝΓ/2203, σελ. 962.

21. Βλ. Ι. Μανωλεδάκης, *Παγκόσμια εξουσία και νομικός πολιτισμός*, Σάκκουλας, Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 81 κ.ε., 83, 87, και Α. Παπαδοπούλου, «Οι δίδυμες συμφωνίες έκδοσης και αμοιβαίας δικαστικής συνεργασίας ΕΕ – ΗΠΑ: νομική βάση, εύρος της ενωσιακής αρμοδιότητας και διαδικασία συννομολόγησης», στον τόμο *Σύνταγμα – Ελληνική Πολιτεία – Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία*, ό.π., σσ. 587 κ.ε., 629-631.

περίοδο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ωστόσο η μεταβολή του διεθνούς συσχετισμού των δυνάμεων στις αρχές του 1990, η εξάντληση των δυνατοτήτων του κεϋνσιανού μοντέλου διαχείρισης και η όξυνση των ενδοϊμπεριαλιστικών ανταγωνισμών, που ζούμε ολοένα και πιο έντονα στις μέρες μας, κατέστησαν αναγκαίο αλλά και εφικτό ένα τέτοιο ποιοτικό βήμα.

Αντίστοιχα λίγο-πολύ ρήγματα στις ελευθερίες και στον κοινοβουλευτισμό παρατηρήθηκαν την περίοδο του Μεσοπολέμου.²² Τα πλήγματα την περίοδο του Μεσοπολέμου συνίσταντο στα εξής: α) μετατόπιση της εξουσίας από το Κοινοβούλιο στην εκτελεστική εξουσία, β) συχνή χρήση του καθεστώτος έκτακτης ανάγκης είτε σύμφωνα με τις συνταγματικές διατάξεις είτε σε αντίθεση με αυτές, γ) δραστικός περιορισμός των ελευθεριών, δ) εκτροπή από τον κοινοβουλευτισμό και επιβολή φασιστικών, στρατιωτικών καθεστώτων.

Μπορεί βέβαια να αντιταχθεί ότι σήμερα δεν υφίσταται θεσμοθετημένη παραπέρα μεταβίβαση εξουσίας από το Κοινοβούλιο στην εκτελεστική εξουσία. Δεν παρατηρείται το φαινόμενο της χρήσης του καθεστώτος έκτακτης ανάγκης, και η ανατροπή της κανονικότητας δεν ταυτίζεται με το καθεστώς έκτακτης ανάγκης.²³ Δεν έχουμε φαινόμενα κατάλυσης του κοινοβουλευτισμού με στρατιωτικά πραξικοπήματα και επιβολή φασιστικών καθεστώτων. Παραμένουν, σε αχρησία προς το παρόν, οι διατάξεις περί καθεστώτος έκτακτης ανάγκης, εφόσον οι κοινωνικές συγκρούσεις είναι ελεγχόμενες. Ωστόσο:

α) Διατάξεις περί καθεστώτος έκτακτης ανάγκης μπορούν ενίοτε να ενεργοποιηθούν, όπως έδειξε το παράδειγμα των ταραχών στα προάστια του Παρισιού τον Νοέμβριο του 2005 και η ενεργοποίηση της σχετικής νομοθεσίας του 1955.²⁴

β) Μεταφέρονται εξουσίες σε υπερεθνικά όργανα της εκτελεστικής εξου-

22. «Θεσμοθέτηση των πρώτων ρηγμάτων» είναι ο όρος που χρησιμοποίησε ο Ν. Αλιβιζάτος για να αποδώσει τα ποιοτικά πλήγματα στις ελευθερίες και στον κοινοβουλευτισμό κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Όχι ότι πρωτίτερα δεν υπήρχαν σοβαροί περιορισμοί και πλήγματα. Όμως μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, την Οκτωβριανή Επανάσταση, την άνοδο του επαναστατικού εργατικού κινήματος και την οικονομική κρίση αυτά έγιναν πολύ πιο βαθιά και συστηματικά. Το φαινόμενο δεν αφορούσε βέβαια μόνο τη χώρα μας· βλ. Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974*, Θεμέλιο, Αθήνα 1986, σελ. 339 κ.ε.

23. Βλ. Π. Φουντεδάκη, «Οι ανατροπές της κανονικότητας και το καθεστώς έκτακτης ανάγκης», *Το Σύνταγμα*, τ. 4, 2007, σελ. 1159 κ.ε., και της ίδιας, «Η έννοια της ασφάλειας και η διακινδύνευση της ελευθερίας: οι περιπλοκές της στάθμησης στον 21ο αιώνα», *Βήμα Διεθνών Σχέσεων*, τ. 16, 2007, σελ. 2 κ.ε.

24. Βλ. Ε. Μαριάς, «Ευρωπαϊκή ιθαγένεια και Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης», στο Σ. Περγράκης (επιμ.), *Ο Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης* (πρακτικά ημερίδας), Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα/Κομοτηνή 2007, σελ. 209 κ.ε.

οίας, τάση που ενισχύεται. Εντείνεται η διακρατική συνεργασία στον τομέα της καταστολής.

γ) Διαμορφώνεται μια ιδιόμορφη ενίσχυση του νομικού καθεστώτος έκτακτης ανάγκης για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας. Στο άρθρο 188 ΙΗ §1 στοιχ. α' της Συνθήκης της Λισαβόνας προβλέπεται η λεγόμενη «ρήτρα αλληλεγγύης», δηλαδή η δυνατότητα στρατιωτικής επέμβασης στο εσωτερικό των κρατών-μελών για «την πρόληψη τρομοκρατικής απειλής στο έδαφος των κρατών-μελών», «την προστασία των δημοκρατικών θεσμών και του άμαχου πληθυσμού από ενδεχόμενη τρομοκρατική επίθεση, την παροχή συνδρομής σε κράτος-μέλος στο έδαφός του, μετά από αίτηση των πολιτικών του αρχών, σε περίπτωση τρομοκρατικής επίθεσης» (η υπογράμμιση δική μας).

δ) Υπάρχουν σαφείς αναλογίες στους περιορισμούς των δημοκρατικών ελευθεριών.

Για παράδειγμα, ο ιταλικός νόμος του 1926, στο πρότυπο του οποίου ψηφίστηκαν ανάλογες διατάξεις σε άλλες χώρες, προέβλεπε ποινικές κυρώσεις και διοικητικά μέτρα για όσους «διέπραξαν ή εξεδήλωσαν την ενσυνείδητη πρόθεση να διαπράξουν πράξεις αποβλέπουσες στη βίαιη ανατροπή των κατεστημένων εθνικών, κοινωνικών ή οικονομικών θεσμών του κράτους, ή στην εξασθένηση της ασφάλειας, στην παρενόχληση ή παρεμπόδιση της δράσης των κρατικών αρχών, έτσι που να βλάπτονται τα εθνικά συμφέροντα, όσο αφορά την εσωτερική κατάσταση ή τη διεθνή θέση του Κράτους».²⁵

Οι σύγχρονοι ορισμοί της τρομοκρατίας βρίσκονται πολύ κοντά στον προαναφερθέντα νόμο. Η σχετική απόφαση-πλαίσιο της ΕΕ, στην οποία βασίστηκε η νομοθεσία των κρατών-μελών και ο ελληνικός ν. 3251/2004, θεωρεί τρομοκρατικά εγκλήματα τις «εκ προθέσεως πράξεις οι οποίες εκ της φύσεώς τους ή των συνθηκών τους είναι δυνατόν να προσβάλουν σοβαρά χώρα ή διεθνή οργανισμό [...] με σκοπό: I. να εκφοβίσει σοβαρά έναν πληθυσμό, II. να εξαναγκάσει αδικαιολόγητα τις δημόσιες αρχές ή ένα διεθνή οργανισμό να εκτελέσουν οποιαδήποτε πράξη ή να απόσχουν από την εκτέλεσή της, ή III. να αποσταθεροποιήσει σοβαρά ή να καταστρέψει τις θεμελιώδεις πολιτικές, συνταγματικές, οικονομικές ή κοινωνικές δομές μιας χώρας ή ενός διεθνούς οργανισμού».

Κοινό επίσης στοιχείο των δύο περιόδων είναι ότι οι αλλαγές αυτές και τα πλήγματα στις δημοκρατικές ελευθερίες και στον κοινοβουλευτισμό προωθήθηκαν λίγο-πολύ με τη συναίνεση των βασικών πολιτικών πρωταγωνιστών, γεγονός που καταδεικνύει τον στρατηγικό χαρακτήρα των επιλογών αυτών.²⁶

25. Βλ. Αλιβιζάτος, ό.π., σσ. 391 κ.ε., 398.

26. Στο ίδιο, σσ. 348, 387, 398 σημ. 153.

Αυτό που άλλαξε είναι ίσως το ιδεολογικό περιβλήμα. Στο Μεσοπόλεμο χρησιμοποιούνταν περισσότερο η απειλή του κομμουνισμού για τη λήψη τέτοιων μέτρων, αν και οι σχετικοί νόμοι στρέφονταν γενικά εναντίον όσων συνιστούσαν κίνδυνο για το κοινωνικό καθεστώς. Σήμερα παρόμοια μέτρα υιοθετούνται υπό το πρόσχημα της τρομοκρατίας, παρότι αρχίζει να εμφανίζεται στον πολιτικό λόγο ένα είδος συσχετισμού της τρομοκρατίας με τον κομμουνισμό.

5. Το υπόβαθρο της έντασης της κρίσης

Καθοριστικό κοινό στοιχείο και των δύο ιστορικών περιόδων, υπόβαθρο των εξελίξεων στο πολιτικό και νομικό σύστημα, είναι η οικονομική κρίση και η ένταση του ανταγωνισμού ανάμεσα στις ισχυρότερες δυνάμεις για την αναδιανομή των αγορών. Η επιβολή σκληρών οικονομικών μέτρων για την υπέρβαση της κρίσης, η αναδιανομή του πλούτου, οι πολεμικοί τυχодиωκτισμοί για την αναδιανομή των αγορών επιφέρουν ένταση των κοινωνικών αγώνων. Η όξυνση των συνδικαλιστικών και πολιτικών αγώνων της εργατικής τάξης και των άλλων λαϊκών στρωμάτων, ακόμη και όπου δεν διαγράφεται καμιά δυνατότητα και προοπτική ανατροπής του κυρίαρχου συστήματος, οδηγεί στη λήψη προληπτικών μέτρων, που σκοπός τους είναι η απρόσκοπτη εμπέδωση των οικονομικών και άλλων επιδιώξεων των κυρίαρχων τάξεων. Παράλληλα όμως η στόχευση περιλαμβάνει, ως μακροπρόθεσμο στόχο, την αποφυγή κινδύνων για την ίδια τη σταθερότητα και μακροημέρευση του κοινωνικοοικονομικού συστήματος.

Σημαίνει αυτή η αναλογία με το Μεσοπόλεμο ότι ο αστικός κοινοβουλευτισμός βρίσκεται ενώπιον κινδύνου επαναστατικής ανατροπής σήμερα που το εργατικό κίνημα και οι επαναστατικές δυνάμεις διέρχονται τη μεγαλύτερη μέχρι σήμερα κρίση τους;

Να πώς απαντά στο ερώτημα αυτό ο Z. Brzezinski: «Στον 21ο αιώνα ο πληθυσμός του μεγαλύτερου μέρους του αναπτυσσόμενου κόσμου βρίσκεται σε αναβρασμό. Πρόκειται για έναν πληθυσμό που γνωρίζει την κοινωνική αδικία όσο ποτέ άλλοτε και νιώθει αγανακτισμένος για τις στέρησεις του [...] αμφισβητώντας τόσο τα υπάρχοντα κράτη όσο και την παγκόσμια ιεραρχία, στην κορυφή της οποίας βρίσκεται η Αμερική. Η παγκόσμια αφύπνιση είναι ιστορικά αντιμπεριαλιστική».²⁷

27. Βλ. Z. Brzezinski, *Η δεύτερη ευκαιρία*, Α.Α. Λιβάνης, Αθήνα 2008, σσ. 229, 231.

Το δεύτερο συναφές ερώτημα είναι αν μπορεί να οδηγήσει αυτή η πορεία στην ανατροπή του κοινοβουλευτισμού και στην επιβολή αυταρχικού τύπου μορφών διακυβέρνησης. Κάτι τέτοιο δεν φαίνεται στον ιστορικό ορίζοντα, για την Ευρώπη τουλάχιστον. Σε άλλα καπιταλιστικά κράτη στον λεγόμενο Τρίτο Κόσμο, τέτοιες μορφές διακυβέρνησης βρίσκονται στην ημερήσια διάταξη έτσι κι αλλιώς.

Ωστόσο ακόμη και για την Ευρώπη δεν μπορεί να αποκλειστεί γενικά μια τέτοια εξέλιξη, αν οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί λάβουν επικίνδυνες για το καπιταλιστικό σύστημα διαστάσεις. Στην περίπτωση αυτήν η ενεργοποίηση του καθεστώτος έκτακτης ανάγκης ή ακόμη και η ανοιχτή κατάργηση του κοινοβουλευτισμού θα έρθει να συμπληρώσει τα σημερινά φαινόμενα κρίσης του κοινοβουλευτισμού. Οι εξελίξεις σε χώρες όπως η Βολιβία και η Βενεζουέλα, παρά τις διαφορετικές συνθήκες σε σχέση με την Ευρώπη, υπενθυμίζουν ότι οι μέθοδοι αυτές μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως *ultimum refugium*.

Εν όψει λοιπόν αυτών των εξελίξεων, του αντιτρομοκρατικού αγώνα και της ενδυνάμωσης της κρίσης του κοινοβουλευτισμού, είναι, νομίζω, εύστοχο το ερώτημα που θέτει ο S. Zbizbek: «Μήπως προαναγγέλλεται ότι η δημοκρατία, όπως την αντιλαμβανόμαστε, δεν είναι πλέον αναγκαία συνθήκη και κινητήριοι μοχλός, αλλά εμπόδιο για την οικονομική ανάπτυξη» και για την υπέρβαση της οικονομικής κρίσης του καπιταλιστικού συστήματος;²⁸

28. Βλ. S. Zbizbek, «Πνευματικότητα και “New Age” στο Θιβέτ», *Le Monde Diplomatique*, Κυριακάτικη *Ελευθεροτυπία*, 6/7/2008.